

“Dastani-Əhməd Hərami” poeması yeni təhlil müstəvisində

*Günəl Hümətova (Pəniyeva)*¹

XÜLASƏ

Məqalə giriş, tədqiqat metodu, qarşıya qoyulan məqsədlər, tədqiqatdan əldə edilən nəticələr, müzakirə, yekun nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş hissəsində məqalənin mövzusu – orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatında şifahi xalq ədəbiyyatının və multikultural dəyərlərin izləri haqqında qısa məlumat verilmişdir. Müzakirə hissəsində isə ilk anadilli ədəbiyyatımızın nümunəsi olan “Dastani-Əhməd Hərami” poeması təhlil obyektini kimi təqdim olunmuşdur. Müzakirə zamanı müqayisəli tarixi metoddan istifadə edilərək multikultural dəyərlər araşdırılmışdır. Poemanın əsas qəhrəmanlarının təhlili və əsərdən gətirilən nümunələr əsasında milli-mənəvi dəyərlər tədqiq edilərək təhlil obyektinə çevrilmişdir. Nəticələr bölməsində müzakirə olunan problemlərdən əldə edilən nəticələr təqdim edilmişdir. Ümumiyyətlə, məqalədə əsərə müasir ədəbiyyatşünaslığın irəli sürdüyü yeni problem istiqamətləri çərçivəsində, multikultural dəyərlər baxımından yanaşılaraq müqayisəli təhlil aparılmışdır.

AÇAR SÖZLƏR

poema, multikultural dəyərlər, tolerantlıq, təhlil, milli mentalitet

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 17.04.2025

Qəbul edilib: 16.08.2025

¹ Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.
<https://orcid.org/0000-0002-8916-3484> | gunelpeniyeva@mail.ru

The Poem "Dastani-Ahmed Harami" at a New Level of Analysis

*Gunel Hummatova (Paniyeva)*¹

ABSTRACT

The article consists of an introduction, research method, objectives, results obtained from the research, discussion, final conclusion and a list of literature. In the introduction, brief information about the topic of the article – traces of oral folk literature and multicultural values in medieval Azerbaijani literature are provided. In the discussion section, the poem “Dastani-Ahmed Harami”, which is an example of our first native literature, is presented as an object of analysis. During the discussion, multicultural values were examined using the comparative historical method. Based on the analysis of the main characters of the poem and examples from the work, national-moral values were studied and were analyzed. The results obtained from the problems discussed are presented in the results section. In general, in the article, a comparative analysis was conducted by approaching the work from the perspective of multicultural values within the framework of new problem directions put forward by modern literary criticism.

KEYWORDS

poem, multicultural values, tolerance, analysis, national mentality

ARTICLE HISTORY

Received: 17.04.2025

Accepted: 16.08.2025

¹ Doctor of Philosophy in Philology, Senior Lecturer, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.
<https://orcid.org/0000-0002-8916-3484> | gunelpeniyeva@mail.ru

Giriş

Yazılı ədəbiyyatımızın mövzu, məzmun, ideya baxımından zənginləşməsində və inkişafında şifahi xalq ədəbiyyatı əhəmiyyətli rola malikdir; yazılı və şifahi ədəbiyyat arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqə hər iki istiqamətin inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. Tarixən daha qədim olan şifahi xalq ədəbiyyatının ilk nümunələri ibtidai icma quruluşunda meydana gəlmişdir. Ulu babalarımızın ağır əl əməyinə əsaslanan zəhmətlə dolu günlərinin yol yoldaşı olan nəğmələr, şərqlər zamanla cilalanmış, mükəmməl əmək nəğmələrinə çevrilmiş və əsrlər boyu yaşamışdır. Ədəbiyyatın bu istiqaməti xalqımızın həyat, təbiət, insan taleyi, vətən, ailə, xeyirxahlıq, ədalət, humanistlik və s. mövzulardakı düşüncələrini, arzu və istəklərini maraqlı nümunələrlə əks etdiriməklə yanaşı, digər xalqlara hörmət və ehtiramın ifadə edilməsinə də xidmət etmişdir.

Məlumdur ki, Azərbaycan tarixən azsaylı xalqların, etnik qrupların vətəni olmuşdur. Azərbaycan türkləri isə bütün tarixi dövənlərdə önəmli mövqə tutmuş və sayca üstünlük təşkil etmişlər. Xalqımızın təbiətində və milli xarakterindəki insanlığa hörmət, ədalətli olmaq, başqalarına yad gözlə baxmamaq kimi keyfiyyətlər ona həmişə hörmət və başucalıqı gətirmişdir. Nəticədə, ölkəmizdə yaşayan xalqlar – etnik qruplar öz adət-ənənələrini, mənəvi sərvətlərini yaşatmış və zənginləşdirmişlər.

Xalqımızın daxili zənginliyi özünü ədəbiyyatda da büruzə vermişdir. *“Tolerantlıq, digər mədəniyyətlərə və inanclara qarşı dözümlülük, dəyişkən mədəni kontekstlər “mədəni polifoniya” şəraitində gerçəkləşə bilər. Məhz kommunikativ plüralizm mədəniyyəti müxtəlif mədəniyyətlərin “yad”ı anlaması vasitəsilə tolerant qarşılıqlı ünsiyyət imkanlarını əsaslandırır və bu zaman həmçinin mədəniyyətlərin dialoq imkanlarını da üzə çıxarır. Tolerant düşüncə fərqliliyin mövcudluğunun təbii hal kimi qəbul edilməsidir...”* (Mehdiyev, 2019, s. 52).

Orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatı ərəb və farsdilli ədəbiyyatın təsirindən çıxaraq formalaşdığı dövrdür. Belə ki, XIII əsrdən etibarən Azərbaycan ədəbiyyatında doğma dildə yazan şair və sənətkarların sayının artması, əsasən, ərəb və fars dillərində yazılan əsərlərin azalmasına səbəb oldu. Bu prosesi Azərbaycan ədəbiyyatının qədim dövrünün sona çatması və orta əsrlər dövrünün başlaması dövrü kimi müəyyənləşdirmək olar.

Metodlar

Məqalə müqayisəli tarixi metod üsulu ilə araşdırılmış, struktural metod prinsiplərindən istifadə edilərək tədqiqat aparılmışdır.

Nəticələr

Məqalədən əldə edilən nəticələr:

- 1) Milli dəyərlər nəinki şifahi xalq yaradıcılığında, eyni zamanda ilk anadilli ədəbi nümunələrdə də öz əksini tapmışdır.
- 2) Məqalədə orta dövr Azərbaycan ədəbi nümunələrində dini baxışlar, xeyirlə şərin mübarizəsi, adət-ənənəyə bağlılıq, böyüklərə hörmət və s. yazılmamış qanunlara riayət edilmə prinsipləri araşdırılmışdır.

Müzakirə

Orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ilk anadilli ədəbi nümunəsi müəllifi məlum olmayan “Dastani-Əhməd Hərami” dastanıdır. *“Poemanın müəllifi öz ruhuna, zövqünə görə xalqa yaxın, onun adət-ənənələrini dərinlən bilən bir sənətkar olmuşdur. Əsər mündəricəsinə, məzmununa, dil üslubuna görə nağıl-dastan ənənələri ilə səsləşir. Şair nağıl üslubuna sadıq qalaraq birbaşa mətləbə keçmiş, qəhrəmanlarının əsli-nəcabəti barədə ətraflı məlumat vermişdir. Əsərdə şərh, zülmə, ədalətsizliyə qarşı dərin nifrət vardır. Poema ədəbi dil tariximizi öyrənməkdə olduqca dəyərlidir.*

Poemada təqdim edilən Əhməd Hərami şərh insandır. O, həramiləri başına yığıb yol kəsməklə, qarətçiliklə məşğul olmuşdur. Şair göstərir ki, zülmkar, kinli, məkrli insanların könlündə mərhəmət, şəfqət hissi heç vaxt ola bilməz. Əhməd Hərami belələrindəndir. O, son dərəcə hiyləgər, qəddardır. Müəllifin əsərindəki surət – Əhməd Hərami və Güləndam kamil bədii surətlərdir.

Şair Güləndamın əxlaqi-mənəvi hisslərini, onun cəsurluğunu, təmiz, saf duyğularını ustalıqla tərənnüm etmişdir. Poemada Əhməd Hərami nə qədər qorxunc, qəzəbli, dəvə kimi kinlidirsə, Güləndam onun əksinə, yumşaq təbiətli, nəcib və səmimidir. O, son anda bütün cəsarətini toplayaraq Əhməd Həramini öldürür. Saray bu igid qızı alqışlayır. Əsərdə nəcib, ləyaqətli insanlara qarşı yüksək məhəbbət, qayğı duyulur” (Tariyel Qəni, 2017, s. 73).

Dastanın hər sətrindən və məna yükündən multikulturalizmin izlərinə, Azərbaycan mentalitetinə xas xüsusiyyətlərə və arxetip nümunələrə rast gəlmək mümkündür. *“Məsnəvinin əsas mövzu və ideyasını xeyirlə şərin mübarizəsi təşkil edir”* (Tariyel Qəni, 2017, s. 36).

Müəllif dastanın əsas qəhrəmanı olan Güləndamın əxlaqi-mənəvi xüsusiyyətlərini ön plana çəkir, obrazı qəhrəmanlıq səhnələrində igidliyi, ailə-məişət səhnələrində isə saf və səmimi duyğularla oxucuya təqdim edir. Milli mentalitetin əsas arxetipi olan atalara hörmət əlaməti olaraq, Güləndam atası tərəfindən verilən qərarlara etiraz etmir. Atasını onu Əhməd Həramiyə ərə vermək istədikdə, ona etiraz edə bilmir. Eyni zamanda Həraminin etibarına və sədaqətinə inanır, bu da onun saflığının, güvəninin, inamının bariz nümunəsidir.

Əsərdə Güləndamın təmiz xarakteri, şair qəlbinin incəliyi zahiri gözəlliyi ilə tam uyğunluq təşkil edir. Şair onun xarici görünüşünü belə vəsf edir:

Alır xatun Güləndamın əlini,
Gəlir sərvə dalı kibi salını.
Sanasan tavus idi bağ içində,
Ya huri qızıdır uçmaq içində.
Boyu bənzər idi sərvə, çinarə,
Yüzü gülə, yanağı güli-narə
(Səfərli, 2014).

Dastanda eyni zamanda milli mənəvi dəyərlərin əksinin, xeyir-şər mübarizəsinin, ədalət prinsiplərinin dolğun ifadəsini və islam dininin ali humanist dəyərlərinin bədii təqdimat obyektinə çevrilməsi kimi nüanslara da rast gəlinir. Əsər vasitəsilə müəllif oxucunu islam şəriətinin əsasını təşkil edən xeyirxahlığa, ədalətə, insansevərliyə, doğruluğa və etiqada dəvət edir. Bu xüsusiyyətlər dastanı multikultural dəyərləri özündə əks etdirən ilk anadilli yazılı ədəbiyyat nümunəsi kimi təqdim edir. Eyni zamanda müəllif oxucunu insana yaraşmayan mənfi xüsusiyyətlərdən çəkəndirməyə çalışır, onlara dürtüslük, paklıq, saflıq və doğruluq kimi yüksək əxlaqi dəyərləri təbliğ edir. Burada əsas məqsəd hadisələrin cəlbədiçiliyini qabarıq şəkildə ifadə edərək, poemanın süjetini təşkil edən əxlaqi ideyanın oxucuya daha təsirli şəkildə çatdırılmasını təmin etməkdir.

Anadilli epik şeirin tədqiqatçısı Y. Babayev yazır: *“Poemada xalq yaradıcılığının güclü təsiri vardır. Bu cəhət əsərin adından tutmuş onun süjetinə, ideyasına, təhkiyə tərzinə, quruluşuna, dil və üslub xüsusiyyətlərinə və s. qədər çox şeydə özünü büruzə verir. Hər şeydən əvvəl məsnəvinin adındakı “dastan” komponenti sırf folklor elementidir. Əsər orta əsr poemalarına məxsus cüt qəhrəmanın adı, yaxud qəhrəmanın adından sonra “namə” sözü işlədilməklə yox, məhz xalq ədəbiyyatı janrına aid təbirlə baş qəhrəmanın adının qrammatik-semantik qoşalaşması vasitəsilə yaranan adla təqdim olunur”* (Vəliyev, 2014). Buradan da görüldüyü kimi, dastan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən qaynaqlanan əxlaq, xeyirxahlıq, milli-mənəvi dəyərlər, milli mentalitetin yüksək şəkildə davamı kimi dəyərləndirilir. Nağıllarda, əfsanə və rəvayətlərdə, dastanlarda daxili strukturun, janr sxemlərinin müxtəlifliyinin açılması mühüm hadisə olaraq həmişə diqqəti cəlb etmişdir. Bütün bu cəhətlər “Dastani-Əhməd Hərami” dastanında bir sistem, qanunauyğunluq, texnoloji məkanın vahidi kimi daha aydın formalaşmış və bu, geniş şəkildə təsəvvürlərin meydana gəlməsinə şərait yaratmışdır. *“Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu” kimi eposları yaratmış xalqlar həmişə böyük ideallarla, cahanşümul dövlət düşüncəsi ilə təmsil olunmuşlar. Ona görə də onların bəşər sivilizasiyasına təqdim etdiyi töhfələr hansısa bir çevrə daxilində durmaqla yekunlaşmur, burada həm də bütünlükdə dünyəvi bir missiya cəmlənir. Əhməd Hərami, Güləfrux, Gülədam, Xoca Rüstəm və başqaları öz xarakter və*

dəyər parametrləri ilə zəngin bir mədəni lay haqqında təsəvvür formalaşdırır. Hadisələrin baş verdiyi məkan çevrələdiyi ərazi baxımından Kırım, Bağdad, Şirazla bağlanır və bəzi məqamlarda Gürcüstanın adı da vurğulanır. Bədii mündəricə, məzmun və məfkurə, dil-üslub xüsusiyyətləri bütünlükdə xalq ruhu ilə bağlanır, nağıl və dastan ənənələri ilə səsləşir. Şahənşah dedi:

Ey canım parası,
Ki, sənsən gözümün ağı, qarası.
Rəvamıdır bənim sözüm sayasan,
Gərəkməz ol əri bana deyəsən.
Əyalımsan, bənim sən həm canımsan,
Cigərimdən, damarım, həm qanımsan”

(Tariyel Qəni, 2017, s. 106).

Azərbaycan ədəbiyyatının orta əsr dövrünün möhtəşəm abidələri sırasında müstəsna əhəmiyyətə malik olan “Dastani-Əhməd Hərami” dastanının ümumi məzmunu, estetik informasiya gücü, janr paradiqması, səs simvolizmi, səs assosiasiyası ciddi bir faktura ilə səciyyələnir və sonrakı dövr anadilli ədəbi nümunələrimizin inkişafına təkan verməklə yanaşı, nümunə rolu oynayaraq multikultural dəyərlərin inkişafına zəmin yaradır. Müəllif, obrazların xarakterlərindəki mənfi xüsusiyyətləri əks etdirərək, insan xislətindəki mənfilik və xəbisliyi ifşa etmiş, xeyirxahlığın hər zaman qalib gələcəyini təsvir etmişdir.

Dastanın əsas qəhrəmanı olan Əhməd Hərami mənfi səciyyəli bir obrazdır. Həramidən “*bədəxtər*”, “*üzü qara Həramiyi qara ər*”, “*müdara əhli*” kimi qeyri-insani sifətlərlə bəhs edən müəllif, baş qəhrəmanın mənfi xüsusiyyətlərini birinci məclisin əvvəlindən təsvir etməyə başlayır (Yusifov, 2003). Belə ki, Hərami sehri və ovsunu bacarır, tibb elmindən xəbərdardır, fiziki cəhətdən sağlam və güclüdür. Lakin onun özünü doqquz nəfərlə bir qalada saxlayıb quldurluqla məşğul olması obrazın tamahkarlığının bədii ifadəsidir. Dastanda Əhməd Həraminin qarət etdiyi mal-dövlətlə qane olmayıb, Bağdad sultanının xəzinəsini ələ keçirmək istəyi də bunun bariz nümunəsidir.

Şair dastanda obrazın daxili xarakterini açmaq üçün baş qəhrəmanı kindar bir insan kimi təsvir edir. Lakin kindarlığın sadəcə mənfi bir xüsusiyyət olaraq deyil, eyni zamanda milli dəyərlərə verilən yüksək önəmin təzahürü kimi ortaya çıxarır. Şair bu mənfi xarakterin hansı amillərdən qaynaqlandığını anlamağın vacibliyini vurğulayır. Belə ki, Əhməd Həraminin itirdiyi yoldaşlarının intiqamını almaq hissi ilə alışıb yanması dostluğa olan hörmət və dəyərin bədii təcəssümüdür. Qəhrəmanın Bağdad, Kırım ərazilərinə səfəri həmin dövrdə tolerant və multikultural münasibətlərin mövcudluğundan xəbər verir. Hətta dastanda Həraminin Kırımı gedib burada karvan təklif edərək Bağdada qayıtması təsviri bu ərazilər arasında iqtisadi əlaqələrin və müxtəlif mədəni dəyərlərin olmasının sübutudur. Onun

obrazında əks olunan təzadlı xarakter həm multikultural dəyərlərin qorunması, həm də bəzən onların pozulmasını göstərən ikili münasibətin inikasıdır. Baş obrazın hiyləgər və fəndgir xüsusiyyətlərini, ifrat kin, təkəbbür, qəddarlıq, insafsızlıq kimi cəhətləri şair belə xarakterizə edir:

“Zehi bədəslü murdar guri-məğbun,
Haramzadə, füzul, məhrumi, məhzun.
Oda yanıcı düşmən, yil qoyucu,
Ətini dişləyüb göksin urucu.
Deməzdi kim, olan oldu və getdi,
O kindarlıq eşit kim ana netdi”

(Hacıyeva, Alışova, 2016).

Poemada Xoca Rüstəm, Şiraz banusu, Güləfrux, Şəhənşah kimi köməkçi surətlərə də yer verilmişdir ki, bunlardan Xoca Rüstəm mərd, qorxmaz, cəsəratlı və xeyrixah bir insan kimi təsvir edilmişdir. Əsərdə Xoca Rüstəmin Güləndamı kimsəsiz bir yerdə əli-qolu bağlı görüb xilas etməsi bu nəticəyə gəlməyimizə əsas verir. Bu səhnə qadına olan qayğı və ehtiramı göstərməklə yanaşı, milli-mənəvi dəyərlərin bədii ifadəsi kimi dastanın multikultural prinsiplərini təhlil etməyə imkan yaradır. Bu, həmçinin tələbələrə dastan üzərində multikultural dəyərlərin tədrisinin təşkili yollarının izahına əsaslı şəkildə material verir. Onu da qeyd etmək olar ki, “...məsnəvidə islam dininə hörmət və ehtiram böyükdür” (Səfərli, 2014).

Orta əsrlər dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının dahi şəxsiyyətləri – Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi, Şəbüstəri, Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Füzuli və Məsihi kimi sənətkarların yaradıcılıqlarında humanist, bəşəri dəyərlərin təbliği və təşviqinə daha geniş yer verildiyinin şahidi oluruq. Bu ədiblərin əsərlərində fərdi, dini və etnik qrupların maraqlarına deyil, insanlıq fəlsəfəsinin təbliğinə rast gəlirik. Sənətkarların yaradıcılığındakı bu baxışlar onların həyat tərzindən və yaşam fəlsəfəsindən qaynaqlanır.

Bu dövrün görkəmli sənətkarı Nizami Gəncəvi yaradıcılığının ümumbəşəri konsepsiyası müasir həyat fəlsəfəmizlə səsleşir. Şair əsərlərində müxtəlif xalqları və mədəniyyətləri bir arada, vahid fikir və ideya ətrafında təsvir edir ki, bu da XII əsrdə Azərbaycan ədəbi-bədii təfəkküründə multikultural və tolerant dəyərlərin mövcudluğunu sübut edir. Çünki Nizami Gəncəvinin fəlsəfi düşüncəsinin əsasını şəxsiyyətin ən yüksək meyarı olan insanlıq təşkil edir. Əsərlərində irqi, milli və dini ayrı-seçkiliyi rədd edərək yaratdığı obrazları müxtəlif millətlərin nümayəndələrindən seçməsi sənətkarın tolerant və multikultural dəyərlərə hörmətini ifadə edir. Onun qəhrəmanları arasında türk, fars, ərəb, çinli, hindli, zənci, yunan, gürcü və digər xalqların nümayəndələrinin olması da bunu tam sübut edir. Bu da şairin müxtəlif dinlərə mənsub insanların milliyətinə, dini dünyagörüşlərinə qarşı tolerant yanaşmasını göstərir. “Nizami yaradıcılığında insan

şəxsiyyətinə, insan əməyinə ehtiram əsas yer tutur. Onun “Zəncinin arzuları” əsərindəki bir yanaşmasına diqqət edək:

Zəncinin zahiri qaradır ancaq,
Sən ağzından çıxan saf sözlərə bax.
Zənci dəmir kimi qara, parlaqdır,
Üzü qaradırsa ürəyi ağdır.

Bununla da Nizami Gəncəvi demək istəyir ki, insana zahiri görkəminə, rənginə, irqinə, ictimai vəziyyətinə görə yox, onun insanlığına və əməlinə qiymət verilməlidir, çünki insan hər yerdə insandır. Məhz bu yanaşması ilə dahi şairimiz Nizami müasir dövrdə belə tez-tez rast gəlinən rasizm, dini və milli ayrı-seçkiliyə qarşı çıxıb.

Şairin özünün yaratdığı zənci obrazına yanaşmasından da aydın olur ki, yaradılışın əsrəfi olan insan hər zaman, hər yerdə ən yüksək qiymətə layiqdir və onun qiyməti daxili məzmunu və mahiyyətinə görə verilməlidir” (Mehdiyev, 2019).

Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının hökmdar-şairi olan Qazi Bürhanəddinin də yaradıcılığında multikultural və tolerant dəyərlərə rast gəlinir. Şair yaradıcılığında başqa din və məzhəblərə, onların daşıyıcılarına hörmət və ehtiram göstərir:

Xəti Xızır, ağızı Məryəm, sözü İsa, ləbi Yəhya,
Özi Yusif, gözü Musa, zehi Adəm, zi Həvvadur.

Burada adlarını çəkdiyi – Xızır, Məryəm, İsa, Yəhya, Yusif, Musa, Adəm və Həvva dini müqəddəslərə olan ehtiramın bədii ifadəsidir. “*Qazi Bürhanəddinin söylədiyi bu fikirlər həm bir şair, həm də bir hökmdarın baxışı olduğu üçün xüsusilə diqqət çəkir və onu deməyə əsas verir ki, hələ o zamanlar belə, multikultural və tolerant dəyərlərə yanaşma çox mühüm əhəmiyyət kəsb edib.*

Bütün bunlar klassik Azərbaycan ədəbiyyatında multikultural düşüncə və tolerantlığın formalaşmasına səbəb olmuşdur. Yəni klassik Azərbaycan ədəbiyyatı özünün bütün təbii cəhətləri – zamanı, məkanı, mahiyyəti ilə multikultural fəlsəfəyə və tolerant baxışlara söykənən bir ədəbiyyat kimi tanıdı bilib” (Babayev, 2008).

Orta əsrlər dövrü Azərbaycan ədəbiyyatına məxsus əsərlərin tədrisində – təcrübi məşğələlərdə tələbələrin müstəqil işləri üçün tapşırıqların yerinə yetirilməsi, ev tapşırıqları, yaxud layihə işləri ilə davam etdirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

Nəticə

Bütün xalqların mentalitetinin və milli-mənəvi dəyərlərinin yaşadılmasında ədəbiyyatın, mədəniyyətin, ümumiyyətlə, incəsənət növlərinin rolu böyükdür. Azərbaycan multikulturalizminin təşkili və təbliği də onun folklor və yazılı ədəbi nümunələrində geniş şəkildə yer almışdır. Tədqiqat obyektini olan qədim dövr və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrində milli dəyərlərin təzahürü və özəlliklərinin araşdırılması məqsədəuyğun sayılmış və bu sahədə maraqlı nəticələr əldə edilmişdir.

Bu yöndə aparılan tədqiqat işi üç istiqamətdə – ilk yazılı ədəbiyyat nümunələri istiqamətində araşdırılmış və təhlilindən məlum olur ki, onların hər birində milli-mənəvi dəyərlər geniş şəkildə təsvir edilmişdir. Şifahi xalq yaradıcılığında olduğu kimi, yazılı ədəbi nümunələrdə də xalqın dini və milli dəyərlərinə laqeyd münasibət müşahidə edilmir.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, qədim dövr və orta əsrlər dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında multikultural dəyərlərin aşkara çıxarılması və mənimsənilməsi istiqamətində tədqiqatların aparılması məqsədəuyğundur.

Ədəbiyyat

1. Babayev, Y. (2008). *Anadilli Azərbaycan ədəbiyyatının təşəkkülü və epik şeirin inkişafı* (XIII–XVIII əsrlər). “ADPU nəşriyyatı”.
2. Hacıyeva, M., Alışova, N. (tərtibçilər). (2016). *Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir*.
3. Quliyeva, R. (2018). *“Dastani-Əhməd Hərəmi” Azərbaycan ədəbiyyatında ilk anadilli məsnəvi kimi*.
[https://www.anl.az/down/meqale/bdu_dil_edebiyat/2023/2/59\(meqale\).pdf](https://www.anl.az/down/meqale/bdu_dil_edebiyat/2023/2/59(meqale).pdf)
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı.
<https://multikultural.az/az/multikulturalizm/402/azerbaycandamultikulturalizmin-formalasma-sinda-dini-etiqadlar-adet-eneneler-ve-inanclar/>
4. Mehdiyev, R. (2019). *Multikulturalizmə giriş*.
5. Mirzəyev, A. (2017). *XIII–XVIII əsrlər anadilli Azərbaycan ədəbiyyatı epik şeiri*.
6. Səfərli, Ə. (tərtibçi). (2014). *Dastani-Əhməd Hərəmi*. “Şərq-Qərb”.
7. Tariyel Qəni. (2017). “Dastani-Əhməd Hərəmi” və epos təhkiyəsi. *İpək yolu*, 4.
8. Vəliyev, M. (2014). “Dastani-Əhməd Hərəmi” poemasında əsas qəhrəmanların xarakteristikası. *Dil və ədəbiyyat*, 1(89), 233–235.
9. Yusifov, F. (2003). *Orta məktəbdə “Dastani-Əhməd Hərəmi”nin məzmunun öyrədilməsi*.